

ЛІТЕРАТУРА

1. Хархун В. Концепти тоталітарної онтології (на матеріалі драматургії Олександра Корнійчука) [Текст] / В. Хархун // Слово і час. – 2007. – № 12. – С. 48-59.
2. Гриневич В. Міг війни та війна мігів / В. Гриневич // Критика. – 2005. – Ч. 5 (91). – С. 2-8.
3. Гудков Л. «Пам'ять» про війну та масова ідентичність росіян / Л. Гудков // Там же. Критика. – 2005. – Ч. 5 (91). – С. 11-15.
4. Дончик В. Любов і біль / В. Дончик // Тютюнник Г.М. Облога: вибрані твори / Г.М. Тютюнник; упоряд. В. Дончика. – [2-е вид., доповн.]. – К.: Пульсари, 2004. – С. 5-23.
5. Захарчук І. Досвід війни у художній свідомості шістдесятників / І. Захарчук // Дивослово. – 2007. – № 6. – С. 42-48.
6. Захарчук І. Друга світова війна: досвід історії – досвід літератури / І. Захарчук // Слово і час. – 2007. – № 6. – С. 15-24.
7. Михайлин І. Літературна Харківщина. Поезія. Есеїстика. Портрети. Рецензії / І. Михайлин. – Х.: Майдан, 2007. – С. 71 -136.

УДК 821.161.2 – 14 (Білоцерківець)

*Ачкан Л.С.
(Бердянськ, Україна)*

ХУДОЖНЄ ТРАНСФОРМУВАННЯ АРХЕТИПУ ЗЕМЛІ У ТВОРЧОСТІ Н. БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ

У статті досліджено архетип як багатоаспектне явище, окреслено джерела та розвиток цього поняття. Розглянуто архетип землі у ліриці Н. Білоцерківця у проблемних площинах землісмерті, земліжиття, землівійни, землірунту, землікраїни. Виявлено специфіку інтерпретації архетипу землі. Акцентовано особливості творчої манери поетеси.

Ключові слова: архетип, лірика, метафора, персоніфікація, символ, метонімія, філософічність.

В статье исследован архетип как многоаспектное явление, обозначены источники и развитие этого понятия. Рассмотрен архетип земли в лирике Н. Белоцерковец в проблемных плоскостях: землисмерти, землижизни, земливойны, землипочвы, землистраны. Выявлена специфика творческой интерпретации архетипа земли. Акцентируется внимание на особенностях творческой манеры поэтессы.

Ключевые слова: архетип, лирика, метафора, персонификация, символ, метонимия, философичность.

The article deals with the archetype as a multidimensional phenomenon and the sources and development of this concept. It also considers the archetype of land in N. lyrics Bilotserkivets in distressed planes – land of death, earth life, earth war, land soil, land of the country. The specific interpretation of the archetype of the earth is given. The attention is especially paid to creative manner of the poet.

Key words: *archetype, poetry, metaphor, personification, symbol, metonymy, philosophical.*

Архетип землі у ліриці Н. Білоцерківець постає однією із першостихій, за допомогою яких, згідно з міфологічними уявленнями багатьох народів, було створено весь світ. Зокрема, К.Г Юнг і Г. Башляр відзначають, що архетип Землі – це і є Мати в найширшому значенні, адже породжує все, що на ній знаходиться; це і початок, і завершення всього. [1: 67]. За словами В. Войтовича, земля – одна з основних стихій світотворення (поряд із водою, вогнем і повітрям); центральна частина триєдності світу (небо – земля – пекло), населена людьми і тваринами; символ жіночого начала, материнства; осмислюється як прародителька і матигодувальниця всього живого [6: 188].

Актуальність обраної теми полягає у малодослідженні архетипу землі на матеріалі поезії Н. Білоцерківець, що дає змогу побачити повну картину творення архетипу у літературному процесі 80–90х років ХХ ст.

Мета статті полягає у висвітленні специфіки архетипу землі у ліриці Н. Білоцерківець, який характеризується виразною емоційною забарвленістю та є лейтмотивом її поетичної творчості. Творчість поетеси розглядали у своїх працях К. Москалець, Л. Яновська, В. Моренець, І. Андрусак, І. Федюшина, Л. Таран, І. Белаш, аналізуючи її вірші в контексті епохи вісімдесятників. В українському літературознавстві відсутні дослідження архетипу землі Н. Білоцерківець.

Архетип землі поетеса втілює у різних іпостасях: **землісмерті, земліжиття, землівійни, землігрунту, землікраїни**. Міфологічний образ землі як складової архетипу Великої Матері, за свідченням Е. Нойманна, групуватися навколо двох протилежних полюсів архетипу: Добра Мати (лагідна, щедра, всепрощаюча, життєдайна тощо) та Жаклива Мати (смертоносна, жорстока) [9: 314].

Рельєфність думки Н. Білоцерківець виражається у відсутності дистанції між ліричною героїнею і навколишнім світом, тобто між суб'єктом і об'єктом ліричнофілософської поезії. Поширеність танатологічних мотивів пов'язана із катастрофізмом, яким наповнена поезія про людську долю на війні. Ця тема є однією з ключових, яка бере участь у творенні архетипу землі. У ліриці Н. Білоцерківець перед читачем постає ще одна проблемна площина **землявійна**. Поетеса розкриває війну як смертоносне лихо, яке забирає життя невинних людей. Під час воєнних дій смерть знаходиться біля кожного солдата та людини. Вірш „Спогад крізь сон. 1941” будується на основі комплексу художніх деталей, створених свідомістю ліричної героїні („За полком полк, за братом брат, / Кров крапле із іржі гармат. / Ляга червоний мокрий піт / На пил шинелей І чобіт. / – Солдате-брате, до грудей / Кохана пальчики кладе! / – О ні, це з ближнього даля / Смерть жовті зуби вискала. / – Солдате-брате, до плеча / Мені припало дитинча! / – О ні, це з ближнього даля / На тебе падає земля” [6: 19]). У текстовій тканині поезії та підтексті спочатку розкриваються **образивідчуття** („Кров крапле із іржі гармат”, „Ляга червоний мокрий піт”,

„До плеча мені припало дитинча!“), **образнопочуття** („Кохана пальчики кладе!“), які поступово переходять в **образирозміркування** („Смерть жовті зуби вискала“, „О ні, це з ближнього даля / На тебе падає земля“). Останній деталі тексту відводиться роль завершення руху образів. Земля замикає їх, створюючи цілісний художній комплекс. Відбувається переплітання емоційного і медитативного в зображенні образу смерті, що мозаїчно відтворює архетип землі.

Тему війни та смерті продовжує вірш „Кизим і Кизименко“, який розкриває проблему знищення світу дитинства, а під час воєнних дій – життя. Перед читачем постає образ сина, який звертається до свого батька, котрий узяв його з собою на війну: „Не дивись на мене, тату, / Як буду вмирати, / Щоб тобі не шкодувати / О своїм дитяті. / Щоб тоді не говорити, / Нащо брав до бою, / Славою уквив, а потім / Землею сирю” [7: 18]. Земля виступає останнім місцем перебування людини, куди назавжди вона йде з цього світу. У поетичній системі вірша **епітет** „землею сирю“ є засобом унесення у підтекст додаткового психологічного змісту: зосередження уваги реципієнта на наслідках війни, яка забрала тисячі молодих життів. Майстерним використанням образу війни поетеса додає ще один художній штрих до архетипу землі. Для увиразнення поетичної картини Н. Білоцерківцеві використовує **звертання** („Не дивись на мене, тату” [7: 18]), що поглиблює умовний план зображення.

Вірш „Відлуння” побудований на **антропоморфній метафоризації**: яблунька у спринятті ліричної героїні уподібнюється до людини, яка залишилася жити після війни, вона почала зароджувати нове життя, що дає змогу відродитися людству знову: „Як прийшла війна / У село, село, – / Скрізь гілля, гілля / В яблуках було. / А пройшла гірка / Із села, села – / Одна яблунька / На село була. / І пішла вона / По землі, землі / Простягати всім / Гілочки малі” [7: 10]. Тропείчна насиченість поетичної тканини твору є функціональною та виконує образотворчу роль. Зміст наведеної строфи концентрується на **метафорі** та **епітеті** „І пішла вона / По землі, землі / Простягати всім / Гілочки малі”. Головна їхня функція – створити передумови для символізації природного явища на землі в наступних строфах поезії.

За визначенням В. Філатова, образ землі – „це один з найнасиченіших образів, які застосовують люди для вираження світобачення. Це і ґрунт, який обробляє і на котрому проживає людина, і субстрат, який годує все живе і в який це живе, завершуючи свій життєвий цикл, повертається знову. Це і локальний ландшафт, що оточує людину, де вона народилася і проживає” [10: 11]. Такими функціями наділений архетип землі у ліриці Н Білоцерківцеві. Спостерігаємо нову іпостась архетипу першостихії – **земляґрунт**. До її виникнення зумовлює споконвічне відчуття залежності від землі як від джерела життя та останнього прихистку людського тіла. Із поезії „Бузок” читач дізнається про склад ґрунту: „Тепла, чорна земля – там є жук і надцерблене скло...” [5: 55]. **Архетипний образ ґрунту** поєднує в собі **мотиви плодючості, родючості та відродження**, котрий відтворює циклічну вічність життя: „Відтинки шкіри приміряє звір, / Щоб злитися з нічним убранням гір, / І в темній ґрунті світиться насіння” [6: 32] („Сік лопуха”).

Міфологізування поетичного образу землі відбувається шляхом трансформування фольклорних мотивів. Головним прийомом у вірші „Пам'ять” є **символа**, зосереджено увагу на характерній, визначальній ознаці образу: „Земля жива не тільки тому, / Що зберігає глибина / Корінь буяння невідоме, / Тепло пророслого зерна. // Земля жива, бо в

неї скрито / Життя, не зжиті до кінця. / Ти в рисах ґрунту відтворити / Зумієш лиця і серця” [3: 15]. Поетеса дає своєрідне фігуральне поняття, яке збігається з уявленням реципієнта. Архетип землі виступає образним ескізом, у котрому метафоричне забарвлення переходить в уявну правдоподібність: „Ступай же ніжно, обережно – / Їх більше там, ніж нас вгорі. / Зіниці чорні мовчки стежать / Із чорних ґрудочок ріллі” [3: 15]. Прийом **імперативу** („Ступай же ніжно, обережно”) урізноманітнює стиль Н. Білоцерківець. Для поглиблення ліризму та сповідальності поетеса звертається до читача, висловлюючи прохання ставитися до землі, зокрема до ґрунту, з пошаною. На інтуїтивно-му рівні виявляється, що вона жива, позаяк у лоні містяться „життя не зжиті до кінця”, а зовні можна побачити обличчя людей, які пішли від нас у інше буття. Інтуїтивне в людині становить переплетіння глибинних психічних явищ. Ідейний зміст вірша розкриває важливість генетичної пам’яті та інтуїтивного коду: про людей треба пам’ятати. Поетеса акумулює увагу реципієнта на **художніх деталях** („Ти в рисах ґрунту відтворити / Зумієш лиця і серця”, „Зіниці чорні мовчки стежать”). Глибоке переживання реалій спонукає поетесу до **містифікації**. Лірична героїня вбачає містичну силу очей померлих людей „Зіниці чорні мовчки стежать / Із чорних ґрудочок ріллі” [3: 15]. Засобами **інвективи** розвінчується відмова індивідуальності від своєї пам’яті, сокровенної людської сутності, зображується драма духовного виродження нації.

Мотив смерті простежуємо також у вірші „Солов’ї”, де порушується тема лихоліть Другої світової війни. Зображуючи картини концтабору, поетеса використовує прийом **апострофи** („Іване, / Прокинься, як ти плачеш уві сні, / О мій коханий і найстарший брате!”). Лірична героїня зветься до старшого брата Івана, розповідаючи про свій душевний біль. За допомогою **метафори** шляхом вербальних, **підтекстових** і **асоціативних деталей**, зіставлено реальне („Тут був концтабір – м’яту і рум’янок, / Це лиш маленькі сірі солов’ї, / Але вже пізно, тісно... Рано! Ранок!..” [6: 10]) з уявним („Вже сплять у ґрунті матері сумні / Й трагічні нетямуці немовлята, / Вже затягнуло шрамами землі / Могил солдатських застарілі рани, / Вже вічний спокій висіва свої” [6: 10]). Поетеса насичує вірш прийомом **ампліфікації**. **Метафора** („Вже сплять у ґрунті матері сумні й [...] немовлята”) увіразнює нові риси ґрунту, як вічного прихистку людини та поєднує у собі парадоксально непоєднані явища: там, де вічний спокій та смерть (місце концтабору), зароджується життя трави та квітів. **Оксиморон** („Вже вічний спокій висіва свої [...] м’яту і рум’янок”) є головними образними компонентами поезії, разом вони становлять комплекс, який утворюється внутрі-текстово домінантою.

У поезії Н. Білоцерківець архетип землі постає перед реципієнтом у проблемній площині **землябатьківщина**, що втілюється у низці синестезійних образів, які вражають своєю особливою мальовничістю, яскравістю й опуклістю барв та навпаки підлістю та мерзенністю. Вірш „Земля моя солодка...” розкриває патріотизм, ностальгічні почуття ліричної героїні, які панують у її душі до рідної землі. „Мала Батьківщина” – поняття сакральне, пов’язане з духовністю, з життєвим орієнтиром, що „породжує” духовний зв’язок взаємозалежності й постійних рефлексій зі спогадів дитинства: „Земля моя солодка, / Люблю її гірку. / Горить вода холодна – / Криниця у садку. // Я стану на коліна стану / Обличчя нахилию / І зачерпну вустами / Спокойного вогню” [6: 7]. Колоритність досягається за допомогою використання художнього прийому **оксиморону** („Земля моя

солодка, / Люблю її гірку”, „Горить вода холодна”), що увиразнює загострене емоційне патріотичне почуття героїні є ліричною домінантою поетеси.

Сугулосну функцію виконує образ ґрунту й у творчості В. Кордуна: „Час твого невимовного болю, / Вітчизно, / Я візьму й понесу на плечах – / Аж під його вагою / Серце вгрузне у ґрунт: / Отак означимо нашу землю” [8: 13]. Ліричний герой „Я” бере на себе функцію захисника землі.

У текстовій площині вірша „Лютий” розкривається інший бік „нешасної” **землі-Батьківщини**. Авторка показує світоглядну концепцію людини, її сучасника у тонких поетичних картинах за допомогою художньо-публіцистичних форм вираження: „Нещасна земле підневільних снів! / Мерзенних слів, / одрубаних голів, / обпаленої кислотою шкіри! / Твій солов’їний вирвано язик, / і тільки мат, і свист, і п’яний крик / доносяться з-під княжої порфири. / Твій кожен син – негідник або раб! / Кому віддатись і кого любити? / Над берегами вічної ріки – / бухгалтери, майори, їх жінки... / І в закордонних школах їхні діти” [4: 14]. Архетипний образ землі авторка творить за допомогою прийому **сарказму та інвективи**.

Н. Білоцерківець протиставляє образ **земліотчого краю** („Земля моя солодка...”, збірка „Балада про нескорених”, 1976 р.) та **землюкраїну** („Лютий”, збірка „Готель централь”, 2000 р.), в якій народилася та живе. Образ землі-Батьківщини наповнюється новим художнім змістом: особистісноностальгійний суспільнореалістичний. Проблематика останньої цитати розкриває весь можливий спектр граней сучасної країни, роздуми та відчуття її жителя за допомогою використання різного роду **метафоризованих епітетів** („Нещасна земле підневільних снів! / Мерзенних слів, / одрубаних голів, / обпаленої кислотою шкіри!”), **апострофи** („Моя княгиня, жоно риб і жаб!”), **диз’юнкції** (логічна операція, яка за допомогою сполучника „або” об’єднує припущення) та **риторичних окликів** („Твій кожен син – негідник або раб!”).

Літературна візія землі постає у проблемній площині **земляпланета**, яка представлена віршами „Батьківщина”, „Коли б мені лишилася година”, „Елегія”. Поетеса акцентує увагу на образі землі як планети сонячної системи, де знаходиться **Батьківщина** ліричної героїні „І вростаючи в гори твої і поля, / Цілий світ обіймаю очима. / Друже, глянь, яка гарна планета Земля, / Коли є на Землі Батьківщина!” [3: 6].

Отже, архетип землі акумулює в собі філософські, культурні, естетичні, соціальні проблеми та посідає особливе місце в індивідуальному стилі Н. Білоцерківець. У її художньому світі образ землі матері проявляється в особливій різноплановості, наявності багатограних характеристик. Архетип землі поетеса втілює у різних проблемних площинах: землівійни, землі„малої батьківщини”, земліґрунту, землікраїни, земліпланети. Важливу роль відіграє використання народнопоетичної символіки, інтертекстуальності. Творення архетипу землі Н. Білоцерківець відзначається органічною цілісністю й гармонійністю, що досягається передусім патріотичним спрямуванням її віршів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Башляр Г. Земля и грезы о покое / Г. Башляр [пер. с франц. Б. Скуратова] – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2001. – 320 с.

3. Білоцерківець Н. Балада про нескорених / Н. Білоцерківець. – К. : Радянський письменник, 1979. – 64 с.
4. Білоцерківець Н. Готель Централь. Вибрані вірші / Н. Білоцерківець. – Львів : Кальварія, 2004. – 120 с.
5. Білоцерківець Н. Листопад / Н. Білоцерківець. – К. : Радянський письменник, 1989. – 96 с.
6. Білоцерківець Н. Підземний вогонь / Н. Білоцерківець. – К. : Молодь, 1984. – 80 с.
7. Білоцерківець Н. У країні мого серця / Н. Білоцерківець. – К. : Радянський письменник, 1979. – 64 с.
8. Калинець І. Зібрання творів у 2 т. / Ігор Калинець. – Т. 1: Пробуджена муза – К. : Факт, 2004. – 417 с.
9. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. / Э. Нойманн – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 1998. – 464 с.
10. Филатов В. Живой космос: человек между силами земли и неба / В. Филатов // Вопросы философии. 1994. – № 2. С. 3 – 12.

УДК 821.161.1.'06-311.6*Б.Васильев:172.15:159.953

Гречаникова Е.Л.
(Гомель, Беларусь)

**СПЕЦИФИКА РЕАЛИЗАЦИИ ТЕМЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЫ В РУССКОЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
КОНЦА 1970-Х – 1980-Х ГГ.: ПАТРИОТИЗМ И ПСЕВДОПАТРИОТИЗМ,
КАТЕГОРИЯ ПАМЯТИ
(на примере прозы Б. Васильева)**

У даній статті об'єктом вивчення стає військова проза 1980-х як одне з основних проблемно-тематичних напрямів в російській радянській літературі. Досліджується специфіка розвитку даного проблемно-тематичного спрямування на прикладі прози 1980-х рр. одного з відомих письменників-фронтовиків Б. Васильєва.

Ключові слова: соціокультурна ситуація 1980-х, військова проза, патріотизм, псевдопатріотизм, категорія пам'яті.

В даній статті об'єктом изучения становиться военная проза 1980-х гг. как одно из основных проблемно-тематических направлений в русской советской литературе. Мы исследуем специфику развития данного проблемно-тематического направления на примере прозы 1980-х гг. одного из известных писателей-фронтовиков Б. Васильева.

Ключевые слова: социокультурная ситуация 1980-х гг., военная проза, патриотизм, псевдопатриотизм, категория памяти.

In this scientific article the object of study is war prose of the 1980-s as one of the major problem-thematic trends in the Russian Soviet literature. As an example, we explore the specifics of the development of these problem-thematic trends using the prose of one of the famous war writers of the 1980-s Boris Vasiliev.

© Гречаникова Е.Л., 2013